MELVILLE CHATER

SHQIPËRIA, MBRETËRIA MË E RE E EVROPËS

“THE NATIONAL GEOGRAPHIC MAGAZINE”
(Shkurt 1931)

Titulli: SHQIPËRIA, MBRETËRIA MË E RE E EVROPËS
Autori: MELVILLE CHATER
Recensent: Mr.Gazmend ARIFI
Redaktor: Arben LlALlA
Përgatit për botim: Arben LlALlA
Radhitja kompjuterike: Ramiz ILJAZI
Tirazhi: 500 copë
Ballina: Leka i Madh, në monedhën Lek të Republikës së Shqipërisë në vitin 1926.
Kopertina e pasme: Pirro, Mbreti i Epirit.

PARATHËNIE

Një ndër revistat më të vjetra dhe të njohura në botë është “Nacional Geographic”. Kjo revistë u themeluam në Uashington në vitin 1888, nga një grup njerëzish me profesione të ndryshme. Ata ishin zbulues, gjeograf, mësues, jurist, udhëtarë, hartograf, oficerë ushtrie, ekonomistë etj. Pra, njerëz intelektualë që kishin një pasion të madhe për natyrën, etjen për të mësuar për popujt dhe kulturat e tyre. Këta njerëz bënë zbulime të mëdha gjeografik si: Kanonin e Madh, Gurin e Verdhë, ngulën flamurin amerikan në cepin më verior të tokës, matën lartësitë më të larta të maleve, përcaktuan shpërndarjen e florës dhe faunës, na bënë të njohur doket dhe zakonet e popujve duke sjellë jetën e vërtetë të njerëzimit pa censurë, ashtu siç e shikonin dhe ishin njerëzit me të mirat dhe të këqijat e tyre.

Në revistën “Nacional Geographic” e cila tashmë botohet në disa gjuhë të botës është shkruar në faqet e saj dy herë për shqiptarët dhe Shqipërinë. Për herë të parë u ka kushtuar vëmendje shqiptarëve në vitin 1931, 56 faqe, ndërsa herën e dytë pas rreth 70 vitesh më 2000, 30 faqe. Për lexuesin këtë herë do sjellim të plotë revistën “Nacional Geographic” të vitit 1931 e cila ishte suplement i gazetës greke “TO VIMA” në maj të vitit 2003. Në këtë numër të kësaj reviste pasqyrohet një vëzhgim shumë interesant i Melville Chater ishte zbulues, studiues, gazetar dhe autor i librave: “Ditët Dalmate”, “Aty ku priten kufijtë e lindjes së diellit”, “Udhëtari më i madh i Historisë”. Ai ishte bashkëpunëtor i revistës “Nacional Geographic”, dhe së bashku me shoqëruesin e tij Nexhdet Kurraxhian, shqiptarin me banim në SHBA që në udhëtim është prezantuar me variantin amerikan të emrit, Nik Karter, përgatisin numrin e revistës së shkurtit 1931, me një material

kushtuar tërësisht Shqipërisë, me titullin: "Shqipëria, Mbretëria më e re e Evropës".

Gjatë leximit të këtij materiali duhet pasur parasysh se shkrimi është bërë përpara rreth 78 vjetësh dhe për këtë arsye mundet të ketë pasaktësi, opinione e vlerësime, të cilat mundet të jenë hedhur poshtë nga historia. Gjithsesi është një shkrim dashamirës dhe real, gjithmonë për vitet në të cilën është shkruar. Ku autori na sjellë doket, zakonet dhe përpjekjet e kombit shqiptar për mbijetesë. Në sy bie edhe trajtimi i gjenezës shqiptare duke na lë të kuptojmë se z.Chater ka bërë kërkime shkencore mbi shqiptarët dhe çështjet që lidhen me ta.

Për shkak të historisë së gjatë të rajonit tonë shpesh herë mendojmë se shtetet e sotme të Ballkanit kanë një jetë shekullore. Por kur gërmojnë nëpër faqet e historisë së vërtetë do të shohim se shumë shtete Ballkanike janë themeluar dhe kanë krijuar historinë e tyre me gënjeshtra dhe mite që nuk kanë ekzistuar asnjëherë. Ka nga këto shtete Ballkanike që duke përvetësuar figurat kombëtare të kombeve të tjera duan të krijojnë historinë e tyre, por kjo është një metodë politike e dështuar për shek. XXI.

Bashkëpunëtori i “Nacional Geographic”, Melville Chater, na shëtit në Shqipërinë e vitit 1931, tre vjet pas shpalljes së mbretërisë. Teksti është i shkruar me një vështrim të mprehtë e depërtues. Me shumë vlera janë edhe fotografitë e kohës që ka bërë udhëtari i huaj Melville Chater dhe shumë udhëtarë të tjerë që nëpërmjet aparatit fotografik na sjellin Shqipërinë dhe njerëzit e saj të atyre viteve.

Siç thotë ai në shkrimin e tij shqiptarët fituan edukatën e qarkullimit “me zor”. Tregon se ato vite ekzistonte një ligj, sipas të cilit çdo banor i zonave fushore ishte përgjegjës për mirëmbajtjen e një pjese të rrugës me gjatësi gjashtë metra. Gjatë udhëtimit të tij z.Chater, vëren se shqiptarët ende ruajnë zakonet e tyre të vjetra të trashëguara që nga koha e ilirëve.

Në këtë libër të vogël lexuesi do të mësojë edhe njëherë se shqiptarët janë trashëgimtarë të ilirëve, dhe nuk kanë zbritur nga “mali” ashtu siç shkruajnë dhe pretendojnë disa pseudohistorianë të cilët kanë botuar një palo Enciklopedi që vetëm shkencë nuk kishte aty, por siç doli ishte një pamflet që i shërbeu politikës ditore primitive sllave.

Historiani Ferdinand Schevill do të shkruante në librin e tij “Ballkani, Historia dhe Qytetërimi**”: Vetëm dy gjuhë janë autoktone dhe të mëdha greqishtja dhe shqipja, e para ardhur nga errësira egjeniane dhe e shkruar në pergamenë e në letër, e dyta kalëruar mbi natën pellazgjike e gdhendur në gurë, në gjak dhe në shpirtëra...**

Ky është një vlerësim shkencor, sepse është vërtetuar se shqiptarët janë më të vjetrit që e shkruajtën gjuhën e tyre në gur, e lanë tokën me gjak dhe ruajtën trashëgim shpirtin pastër pellazgjik, ilir e arbërorë.

Si përfundim le të jetë ky studim i amerikanit Melville Chater përgjigje për ata akademik që nuk duan të lexojnë dhe të dëgjojnë për historinë e vërtetë të popullit shqiptar i cili jeton në trojet e veta që atëherë kur nuk kishte njeri tjetër në Ballkan.

Arben Llalla

Gjergj Kastrioti – Skënderbeu, Mbreti i Epirit dhe i Arbërisë

SHQIPËRIA, MBRETËRIA MË E RE E EVROPËS

Pas shumë shekujsh me luftëra, më së fundi Shqipëria shijon paqen dhe stabilitetin.

Nga MELVILLE CHATER
Shkurt 1931.

“Përse do të shkoni me kuaj?”, na pyeti konsulli shqiptar ndërsa na kthente pasaportat e vulosura.

“Po, pse, çfarë duhet të bëjmë”!,- iu përgjigjëm, -“Në Shqipëri nuk ka linjë hekurudhore...”

“Ja mendojeni dhe një herë. Shtrirja e vendit është rreth 30.000 kilometra katror... Sipërfaqe shumë e madhe që ta përshkojë ndokush me kalë. Dhe pse nuk merrni një makinë?”

Në këtë pikë ngelëm. Në Shqipëri me makinë? Çfarë plage për traditën! “Me perëndimin e diellit, e lidha kalin për të shijuar pamjen e mrekullueshme të maleve”: Kjo është njëra nga frazat e lordit Bajron, që përsëritej prej udhëtarëve që kishin vizituar vendin e Skënderbeut dhe të Ali Pashait.

“Me kalë në Shqipërinë malore”- kjo është njëra nga zgjedhjet e zakonshme të udhëtarëve që vizitojnë këtë vend. Për këtë arsye edhe ne e kishim përfytyruar Shqipërinë si një vend tejet malor, me male që nuk e lejonin kapërcimin e tyre me mjete të motorizuara, të banuara nga njerëz të egër dhe që dinin ta përdornin mirë pushkën. Dhe megjithatë, ja ku na doli një konsull që na tregonte në hartë mbi një mijë kilometra rrugë nacionale të shtruar dhe që na kujtonte neve amerikanëve romantikë se “koha është para” dhe se “Benzina ishte e vetmja gjë që do të na nevojitej në Shqipëri!”

“Do ta kemi parasysh”, i thamë. Dhe me të vërtetë që e menduam.

HAPI NGA MESJETA NË KOHËRAT MODERNE

Një javë më vonë e pamë veten të ecnim me një tren vargmalet e Maqedonisë, deri në qytetin përrallor të Follorinës. Që aty një makinë na ngjiti në një mal të lartë dhe më pas na zbriti në një fushë të madhe.

“Kur do të hyjmë në Shqipëri?- e pyetëm shoferin, duke kërkuar më kot me sy në horizont malet e pakapërcyeshëm.

“Në Shqipëri jemi”,- na u përgjigj ai, duke na treguar me dorë lëndinën e pafundme.

Ajo ç’ka shihnin sytë tanë ishte një livadh i pafund me misër në ngjyrë floriri, i cili përkulej lehtë prej flladit që frynte, duke krijuar pamjen e një deti përrallor tokësor. Në thellësi gjendej qyteti i Korçës, me kopshtet e gjelbëruar dhe minaret e shkëlqyeshme. Këtë pamje bujqësore, kaq të ndryshme nga ajo ç’ka ne kishim përfytyruar, e përshkonte një rrugë automobilistike e mbushur me kthesa, ku kamiona të mëdhenj ecnin me ngadalë njëri pas tjetrit duke transportuar postën dhe mallra të ndryshme nga njëri cep i Shqipërisë në tjetrin.

Një luftë katastrofike lë pas të paktën rrugë. Me përfundimin e luftës të vitit 1918, Shqipëria, e cila ishte fushë beteje dhe korridor ushtarak në të njëjtën kohë, zbuloi se kishte përfituar boshtin e një rrjeti të mirë rrugor dhe përvojë në mjetet automobilistike të transportit.

Kështu, në vend që të kalonte me ngadalë dhe gradualisht nga avulli në benzinë, siç kishte ndodhur në vendet tjera të Evropës, kishte bërë një hap gjigant nga Mesjeta në kohën moderne, nga kuajt në makinat, brenda një dekade.

Sot (në vitin 1931, A.Llalla) qeveria shqiptare shpenzon 200.000 dollarë në vit për shtrirjen e rrugëve automobilistike, që ishin ndërtuar në kohën e luftës. Banorët e Shqipërisë fushore kanë përfituar një rrjet rrugor, në sajë të një ligji që i bën ata përgjegjës për mirëmbajtjen e një pjese të rrugës prej gjashtë metrash, qoftë me shpenzimet e tyre, qoftë duke punuar ata vetë.

KORÇA TREGON SE SHQIPËRIA PO NDRYSHON

Sa shqiptarët, po aq edhe të huajt që udhëtojnë në këtë vend, gjenden përballë ndryshimeve të mëdha sociale. Në vend të frazës “Lidha kalin”, sot dëgjohet fraza “fika makinën”.

Korça, e cila sëbashku me Shkodrën, Tiranën dhe Gjirokastrën, përfshihet në qytetet e mëdha të Shqipërisë, të cilat kanë një popullsi nga 12.000 banorë në 32.000 banorë, paraqet njërën nga pamjet më interesante të Shqipërisë. Godina moderne ngrihen mbi shtëpitë e vjetra të rrugicave tradicionale, ndërsa gardhe të tejdukshme me kangjella hekuri ruajnë kopshtet e mrekullueshme me lule, arratisjen tradicionale të lindorëve. Qerre të ngarkuara me male prej kashte bllokojnë rrugën kryesore, duke nervozuar së tepërmi shoferët.

Lagjja myslimane karakterizohet nga thjeshtësia që përçojnë gratë me ferexhetë e zeza. Lagjja kristiane ka adaptuar një mënyrë evropiane jetese. Fustane gjer tek gjuri, çorape në ngjyrën e këmbës dhe flokë të shkurtra.

Gjimnastika në shkolla, është një lloj i ri mësimi që vlen në të gjithë vendin, gjë që tregon për përparimin- ndërkohë që pjesën konservatore të Shqipërisë e përfaqësojnë nënat, për të cilat çdo sport që kërkon pantallonat të shkurtra dhe pasohet nga një dush i ftohtë është mënyra më e sigurt që ndonjëri të vdesë i ri.

Pastaj është edhe historia e tharjes së kënetës së Maliqit. Një qeveri e re dhe ambicioze, e cila donte të thante mijëra hektarë toke dhe ta bënte pjellore, e shiti të drejtën e

shfrytëzimit të liqenit një firme. Inxhinierët e huaj ndërtuan kanale dhe depozita, ku “burgosën” ujin e kënetës.

Këneta ishte krijuar përpara disa brezash, prej valëve të rrëmbyeshme të përrenjve që zbritën nga malet dhe përmbytën zonat përreth. Ishin me dhjetëra fshatra toskësh. Një ditë, sipas traditës lokale toske, ujërat e kënetës do të thahen dhe vendasve do t’u rikthehen përsëri arat e përmbytura të gjyshërve të tyre.
Nëpërmjet një mënyre të mrekullueshme, ashtu siç mendonin banorët vendas, ujërat u tërhoqën, duke u zbuluar atyre çatitë dhe oxhaqet e stërgjyshërve të tyre, të cilat ishin për kaq kohë të humbura. Me britma gëzimi e mirënjohjeje ata u vërsulën në tokën e re të fituar dhe filluan ta kultivonin.

Është e tepërt që të përshkruajë ndokush trazimin e tyre kur mësuan se mrekullia ishte bërë prej teknologjisë dhe jo nga vullneti i Zotit dhe se toka e kënetës tashmë i përkiste një firme të huaj...

Në qoftë se ndonjëherë vizitoni zonën e kënetës së Maliqit, mos u flisnin vendasve për tharjen e kënetës, sepse do t’ju përzënë.

Ditën e pazarit Korça ndryshon pamje. Mblidhen me mijëra fshatarë, secili i veshur me veshjen shumëngjyrëshe të fshatit të tij. Zbresin nga malet ose me kuaj, ose me këmbë për gjatë gjithë ditës për të shitur në pazarin e madh pak grurë, një dele, një kalë.

Pazari i kuajve në Korçë, më i madhi i Shqipërisë, është i mbushur me kafshë që godasin të shqetësuara këmbët e tyre dhe me burra që u bien duarve pa pushim. Këtu zbatohen të gjitha mjetet e të gjitha llojet e provave që janë të zakonshme në pazaret e kafshëve të mbarë botës. Shumë prej tyre përpiqen që të vërtetojnë nëse shprehja “Nuk ikën akoma edhe sikur të mos ta lidhësh” është mentaliteti i kuajve apo i është bërë zakon që të rrijë si i ngrirë e të jetë dembel.

NJË “NICK CARTER” SHQIPTAR

Në shtetet e qytetëruara një hajdut makinash dënohet me burg. Në Shqipëri, ku kushtet sociale të kujtojnë shpesh Perëndimin e kaubojve, vjedhja e një kali nënkupton vrasjen me anë të një procedure të shpejtë. Për këtë arsye shitblerjet e kuajve në pazar bëhen nën vështrimin vigjilent të një nëpunësi shtetëror, i cili i jep bleresit një vërtetim nëpërmjet të cilit vërteton se blerja ishte e ligjshme.

Më vonë një makinë e vogël, me një shofer të cilin na e kishin rekomanduar, ndaloi jashtë derës sonë. Pasi përshkojmë fushën e gjerë të Korçës, duke lënë pas nesh minaret e shumta, u gjendëm në një rrëpirë të ngushtë, ndërmjet shkëmbinjve të thepisur. “Ky vend është i mbushur me vjedhës”,- deklaroi, shoferi ynë shqiptaro-amerikan. “E dini se çdo të thotë hajdut?” E dimë, iu përgjigjëm ne. Një orë më vonë hymë në një tunel të dytë e të frikshëm. “Ky vend është i mbushur me banda kusarësh,- tha përsëri shoferi ynë.- E dini se çdo të thotë banda? Përsëri i vërtetuam se e dinim se çdo të thoshte ajo fjalë...

Djaloshi i ri vazhdoi të na tregonte për vendet ku dikur ushtria u kishte ngritur kurthe banditëve. Kur mbërritëm në Ersekë, ku ndalëm për të parë vllahët nomadë, që merrnin sërish rrugën e malit, pas mbarimit të pazarit, e pyeta për emrin. Pa dashur të shtiret u kthye e më tha: “Nik Karter”

Si ishte e mundur? Pas kishim udhëtuar me një mbrojtës të veçantë, Nikun, heroin e historive të fëmijërisë sonë. E ai paska qenë me origjinë shqiptare? Ndërsa i kërkonim shpjegime, na tregoi se ndonja dhjetë vjet më parë, i gjendur në një shkollë fillore të New Jorkut, mësuesja tek dëgjonte emrin e tij, Nexhdet Qurraxhia, u tha prindërve të tij se duhej të bënin diçka për të bërë të mundur të shqiptonin emrin e djalit e për ta shkruar atë. Kështu babai adoptoi për familjen mbiemrin Karter, ndërsa shokët e klasës i shtuan atij emrin Nik. Në dokumentet e tij të para figuronte ky emër, që më pas punonjësi që merrej me dokumentet nuk dukej të kishte pikën e fantazisë, bile me ironi nuk vonoi të shtonte:- Nga Lugina e Vdekjes!

Duke iu afruar Leskovikut mure të larta dëbore nisën të ngriheshin deri në re duke na e ndërprerë kontaktin me pjesën tjetër të botës, kërcënuese si të donin të na drejtonin në ndonjë udhë të pakrye alpine. Në dhjetë ditët e ardhshme, gjatë të cilave përshkuam me makinë, zonat malore e luginat e pafundme, e hasëm më shpesh këtë lloj kërcënimi të natyrës.

NJË VARGMAL JASHTË ÇDO FANTAZIE

Shtrirja e vargmaleve të Shqipërisë vështirë se mund të përshkruhet saktësisht. Nëse dikush mund të thotë se Alpet shtrihen në veri, duke llogaritur vargmalet që e shndërrojnë në një shkallë të theksuar kufirin shqiptar e se ky vend ka shumë vargmale në gjithë shtrirjen e saj, e vetmja gjë që pranohet është se ka përshkruar vetëm përciptas karakteristikat gjeografike të kësaj mbretërie të vogël të maleve.

Kështu Shqipëria është një vend që mund të krahasohet me një nga motivet karakteristike popullore të këtij vendi, një sërë formash, trajtat e të cilave të kujtojnë diamantet, të qëndisura nga cepi në cep në tërë gjatësinë e veshjes. Në kundërshti me terrenin gjeografik të Shqipërisë, këto diamante përfaqësojnë përmasat e shtrirjes, ndërsa ngritjet e tyre në maja janë “shtigjet” nëpërmjet të cilave kalohet nga një luginë në tjetrën.

Ditën e dytë ndoqëm rrjedhën e lumit Vjosa, e cila rrjedh rrëmbyeshëm nga Greqia në Shqipëri, midis ujëvarash e kataraktesh të mbidheshme e të nëndheshme. Dy roje kufiri në cepat e urës, njëri nga ana e bardhë-blu e tjetri nga ana e flamurit të kuq me shkabën e zezë të shqiptarëve, që nga koha e Skënderbeut, bënë çdo lloj përpjekjeje për t'u dukur gjakftohtë e armiqësorë. Një paketë cigaresh e ndryshoi gjendjen, ata menjëherë nisën të diskutonin se cila anë ishte më e mirë për të nxjerrë fotografi, ajo e shqiptarëve apo ajo e grekëve. Pas rreth një ore rrëkeja e vogël u zgjerua e u ndodhëm në një luginë të vërtetë alpine, të gjelbër me një lumë të thellë që e përshkonte duke zbritur nga maja malesh të largëta me dëborë.

BIJTË E SHQIPONJËS

Ndërsa lidhnim- dua të them, ndërsa shuanim motorin e makinës- një shqiponjë gjigante u duk në qiellin e kaltër që ishte edhe mbretëria e saj. Ky zog mbretëror na bëri që ta ndiejmë me të vërtetë se gjendeshim në Skipërinë (Shqipërinë) antike, në Vendin e Bijve të Shqiponjës.

Në qoftë se ndonjë udhëtar i antikitetit grek ose romak do të thërriste: "Ah, kjo qenka, pra Albania?!", shqiptarët nuk do ta kuptonin se për çfarë vendi e kishte fjalën. Përpara nëntë shekujsh ndonjë i huaj, i cili e konsideronte si të pakuptimtë emërtimin "Shqipëri", do ta shtrinte "Alp" ose "Alb" në Albania- për të përshkruar me anë të këtij emri vendin me malet e larta e të mbuluara me dëborë.

Prejardhja e emrit Shqiptar humbet në legjendat e fiseve malore ballkanike. Pasi fjala "shkep" nënkupton shkëmb, dhe emërtimi shqiptarë ndoshta mundet të nënkuptojë "banorë të shkëmbinjve". Por Plutarku jep një shpjegim tjetër më interesant.

Biografi antik grek na rrëfen se, kur mbreti i Epirit, Pirroja u krahasua nga ushtarët e tij me një shqiponjë, në mënyrë të sjellshme u përgjigj se armët e tyre i jepnin krahë. Ashtu si epiriotët që pranuan modestinë e mbretit Pirro, edhe albanët morën emrin shqiptarë, bijtë e shqiponjës.

Shqiptarët e sotëm do t'ju thonë se janë fisi më i vjetër në Evropën juglindore. Me të vërtetë, gjuha e tyre dhe zakonet e tyre dëshmojnë për një origjinë të lashtë. Janë ndoshta pasardhës të Ilirëve, të cilët e kishin prejardhjen prej Pellazgëve.

Derisa arkeologjia të hedhë më shumë dritë në gjuhën shqipe, mendimet e filologëve do të jenë të ndryshme. Nga këta një pjesë e madhe beson se një e treta e gjuhës shqipe ka prejardhje pellazge. Të tjerë besojnë se gjuha shqipe e ka prejardhjen nga ilirishtja dhe se nuk ka asnjë lidhje me gjuhën greke. Një pjesë tjetër e gjuhëtarëve beson se shqipja është gjuha më e vjetër në Evropë, nëna e greqishtes dhe e latinishtes.

Platoni dhe Herodoti, përmendin në veprat e tyre se grekët e lashtë i morën perënditë e tyre prej pellazgëve. Sipas disa shkencëtarëve kjo teori mbështetet prej faktit se shumë emra të perëndive antike, si p.sh. Zeus, Nemesis dhe Rea mundet të shpjegohen ose të kenë prejardhjen prej fjalëve "ZË", "NËMË" dhe "RE" e gjuhës së shqiptarëve.
Shqiptarët mundet që ta kenë me të vërtetë prejardhjen prej ilirëve. Si një pemë e madhe, ajo mbretëri e lashtë e shtriu hapësirën e saj në Epir, në Maqedoninë veriperëndimore dhe në një pjesë të madhe të Jugosllavisë së sotme. Gradualisht nga shkëlqimi kaloi në rënie, në venitje, pas ekspeditave të Filipit të Maqedonisë dhe djalit të tij të famshëm Aleksandrit të Madh. Më vonë dhe pasi romakët shkatërruan Kartagjenën e shtrinë interesin e tyre tutje Adriatikut, Iliria u nda në tre perandori.

Pas shpërbërjes së perandorisë, Iliria kaloi në duart e Gotëve dhe më pas në ato të Bullgarëve. U ndrydh edhe më tepër fiset ilire, epirote dhe maqedone u grumbulluan në truallin që sot quhet Shqipëri. E vetmja që mbeti prej lisit ilir ishte bërthama shqiptare.

Pasi kaluam Përmetin, Kërcyrën, Tepelenën dhe kështjellën e shkatërruar që ka mbetur nga kujtimi i të ashprit Ali Pashës, në perëndim arritëm në Gjirokastër...

UDHËTARËT FLENË KU E SI TË MUNDEN

Në hanet shqiptare kushtet janë pothuajse primitive. Udhëtarët zakonisht mundohen që t'u shmangen dhe flenë kudo që të munden, në qoftë se munden. Në Gjirokastër gjetëm një teqe të ngritur mbi një qafë dhe të mbushur me qiparisa, ku provuam e shijuam mikpritjen tradicionale të dervishëve bektashinj.

Për shkak të shekujve të shumtë të sundimit turk, Shqipëria jugore dhe ajo qendrore janë kryesisht myslimane. Priftërinjtë kristianë, ortodoksë e katolikë nuk predikonin në gjuhën shqipe, gjë që bënte që populli të mos kuptonte edhe fort mirë dogmën kristiane dhe të quhej kristian, thjesht sa për të thënë. Në të kundërt, shqiptarët e përqafuan lehtësisht fenë muhamedane, e cila u siguronte edhe një mbrojtje e siguri politike. Përfundimi ishte që dy të tretat e 833.000 banorëve të Shqipërisë të ishin myslimanë, ndërsa të tjerët të ishin të besimit ortodoks e katolik.

Pritja e dervishëve bektashinj dhe e kryetarit të tyre ishte e paharruar. Në një dhomë të ftohtë e të mënjanuar dhe pa asnjë mobilie baba Sulejmani me mjekrën e gjatë, me sytë që i shkëlqenin, me fustanellën e bardhë dhe jelekun e jeshiltë qëndronte i ulur këmbëkryq mbi qilima të trashë e të rëndë, duke mbajtur në njërën dorë tespihet dhe në tjetrën Kuranin-ishte mishërimi i mirësjelljes.

U përshëndetëm, përgëzuam njëri-tjetrin, pimë kafe të fortë turke. Një shërbëtor gungaç me një hundë tepër të madhe, sikur të kishte dalë nga përrallat e "Një mijë e një netëve" afrohej duke bërë temenara e duke u përkulur sa herë që Baba Sulejmani thoshte: "Vëllai im!". Biseduam për shumë orë për tolerancën fetare dhe për të vërtetat që janë të përbashkëta në të gjitha dogmat fetare. Ai na solli si shembull një shprehje të lashtë: "Ajo që i ndan fetë e botës është vetëm fakti që njeriu beson se njeh. Dhe ajo që e bën njerëzimin një është ajo që ende nuk është gjetur, ajo që ende të gjithë kërkojmë!"

Pasoi darka në një disk të madh prej bakri, rreth të cilit u ulëm të gjithë këmbëkryq sipër një qilimi. Shërbëtori i "Një mijë e një netëve" na çoi më pas nën dritën e një qiriri në dy dhoma që kishin përgatitur enkas për ne. Qoftë myslimanë, qoftë kristianë të ishin mysafirët dhe bujtësit e paparashikuar të natës, dhoma ishte e rehatshme. Katër ëngjujt që ishin mbi kokën e krevatit na dhuruan një gjumë të ëmbël e të rehatshëm në qetësinë e mrekullueshme të teqesë.

Mëngjesin e ardhshëm zbuluam se nuk u detyroheshim gjë prej gjëje dervishëve, asnjë kacidhe për mikpritjen e tyre, darkën dhe fjetjen. Mikpritja dhe toleranca janë dy nga kodet themelore të dogmës së bektashinjve. **"Është e keqe të jetë ndokush i plotë, kur të tjerët janë bosh"**,-thotë njëra nga vlerat e tyre. Dhe një tjetër thotë: **"Është e keqe që të krenohet ndokush për urtësinë e tij, kur mohon urtësinë e të tjerëve!"**

Baba Sulejmani na dha uratën e tij. Pastaj e lamë që të mendohej mbi çështjet e fesë me vështrimin e drejtuar mbi malet. Një varg i Biblës na erdhi ndër mend. Psalti hebre dhe dervishi mysliman dallojnë shumë ndërmjet tyre nga ajo ç'ka kërkojnë?

Atë ditë kaluam plantacione të mëdha me ullinj, duke shkuar drejt detit. Pak përpara se të arrinim në Sarandë takuam një kasolle të mbushur me gjethe, të ngritur mbi trungje të vegjël me lartësinë 4,5 metra. Hipëm në shkallën e saj, duke befasuar banorin e vetëm të saj. Puna e tij, siç na shpjegoi ai me një anglishte të dialektit të Maçausetit, të mësuar kur punonte aje në një fabrikë këpucësh, ishte që të vëzhgonte plantacionet e ullinjve nga kjo "fole ajrore"!

GJASHTË VJET BURG PËR VRASJE

Pastaj filloi të na tregonte sekretet e jetës së tij duke na thënë se kjo punë ishte një vendstrehim i sigurt për dikë që sapo kishte dalë nga burgu. "E shikoni,- na tha- Bëra gjashtë vjet burg vetëm se u solla keq ndaj një burri!"

"Gjashtë vjet se veprove pa u menduar!?- e pyetëm ne.

"Po,- na u përgjigj- Sepse veprova pa u menduar dhe nxora thikën. Dhe tani që jam jashtë vëllai i vejushës së atij burrit që vrava do që të hakmerret ndaj meje!"

Përgjatë brigjeve të detit Adriatik, midis porteve të Sarandës e Vlorës, ndoqëm një rrugë të vështirë nga pikëpamja gjeografike për në veri. Rruga ngrihej mbi shkëmbinj të thepisur për më se 150 km, ullishta e pisha të pafund, një pamje e mrekullueshme e parë nga aeroplani. Një moment më pas u gjendëm në një liman të vogël krejt të virgjër e të mrekullueshëm, ku dora e njeriut nuk kishte mbërritur ende. Më pas ndalëm për të drekuar në buzë të rrugës, buzë ullinjve e një fshati të vogël me çati të kuqe që flinte nën diellin e paqtë të mesditës së qershorit. Më në fund ja dhe perëndimi i diellit që aq shumë e kishim pritur: njerëzia që mblidhej pranë burimeve për tu freskuar, çasti i mbushjes së shtambave me ujin e ftohtë, ecja çapkëne e grave me to mbi sup, që ktheheshin në fshat me hapa të ngadaltë e duke i folur njëra-tjetrës. U ngjitëm në shpatet e pjerrëta të vargmalit që derdhej mbi det të Himarës e arritëm në anën e tij, mali Çika me emrin e vjetër pritësi i rrufeve.

Makina jonë lëvizte në zbritje në kthesat e pafundme të rrezikshme të rrugës së ndërtuar në kohën e luftës. Që nga maja pa kuptuar mbështilleshim nga aroma e pishave e më pas vazhduam nëpër rrugën bregdetare që na udhëhiqte për në Vlorë.

UJI ËSHTË I ÇMUAR NË SHQIPËRI

Dy ditë më vonë arritëm në Berat e Elbasan, malet shtriheshin më larg, duke krijuar një rrethore pambarim të pasur me gjelbërim në brigje. Lugina zgjerohej e përshkuar nga dy lumenj të vegjël- një pamje e gjallëruar e freskuese. Uji në Shqipëri është shumë i çmuar, sepse vendi ka vetëm dy lumenj të mëdhenj që sjellin ujin e pijshëm dhe ata në stinë të thata kanë më pak prurje, përveçse në pak degë. Ujëvara zbresin të vrullshme nga malet në dimër, e gjysmë të thara në verë: ky është problemi i ujit në një vend ku ndërtimi i liqeneve artificiale do të ishte bekim i Zotit.

Sapo kishim kaluar një lumë dhe po vazhdonim udhëtimin tonë, kur një djalë i ri u shfaq papritur përpara nesh dhe na bëri me shenjë që të ndalonim. Pa asnjë lloj mirësjelljeje e edukate na kërkoi që ta çonim deri në Berat, rreth katër orë larg.

“Përse?”- e pyetëm, duke e ditur që ai mund të shkonte falas me çfarëdo qerreje që mundet të kalonte aty pranë.- “Është diçka urgjente?”

“Përse?!- na u përgjigj me mendjemadhësi- Sepse jam djalë beu, ja përse!”...

Nik Karteri i tha diçka dhe shkeli gazin. Më vonë na shpjegoi duke qeshur: “I thashë atij të mençurit se juve jeni djali i presidentit të SHBA!”

Ky ishte edhe kontakti ynë i parë me një shoqëri primitive, por edhe të fuqishme të feudalëve, shoqëri që kishte mbijetuar për shekuj me radhë në Shqipëri. Sipas politikës së ndjekur në Shqipëri, Porta e Lartë u jepte poste disa feudalëve vendas, duke i bërë bej e pasha, u dhuronte toka që trashëgonin nga brezi në brez, si shpërblim i detyrave ushtarake të tyre në shërbim të perandorisë osmane. Rendi feudal në Shqipëri, ashtu si edhe në mjaft shtete të tjera ballkanike, u shpërbë me vështirësi.

Berati, i ndërtuar mbi faqen e malit e kodrinat përreth, nën borën e pashkrirë të malit Tomorr, dhe Elbasani janë nga ato qytete në të cilat ndër të parat gjëra që të zë syri janë majat e minareve që shpojnë qiellin e jo oxhaqet e fabrikave. Pothuajse e tërë popullsia merret me bujqësi, çdo familje merret me pastrimin e lëkurëve, përpunimin e leshit e tjerrjen e tij. Do të ishte një fakt shumë domethënës e i rëndësishëm sikur të ngrihej në qendër të qytetit një përkujtimore për nder të Dhaskal Todrit nga Elbasani. Përpjekjet e para për shkrimin e gjuhës shqipe i detyrohen punës e këmbënguljes së disa murgjve e priftërinjve, të cilët u përpoqën që të kthenin në shqip ungjillin e pikërisht në gjuhën e folur. Përpjekja e tyre nuk pati aq rezultat sa ajo e Dhaskal Todrit, me mendje shumë të ndritur e që nuk tërhiqej kollaj nga qëllimi që i kishte vënë vetes. Kur dëgjoi për një shpikje të çuditshme që të tjerët ia vishnin Zotit dhe të tjerët Djallit, shkoi në Venecia që të hetonte mbi këto zëra. Kur u kthye, të vetmet bagazhe të tij ishin disa arka me ...ç’ishte ai thesar që Todri e ruante me aq fanatizëm si të ishte drita e syve të tij? “Ar!”-pëshpëritnin nën zë shoqëruesit e mushkave që e mbartnin. E kështu vranë Teodorin, që të vinin dorë mbi “thesarin” e tij. Tek i hapnin panë me çudi mijëra copëza prej një metali të formave të çuditshme. Duhej të ishin ndonjë vegël e Djallit ato forma të vockla të ngulura mbi mbërthecka gozhde! Marrëveshje me Djallin! Të tmerruar karvanarët u larguan duke e lënë mësuesin të vrarë mbi germat e tij tipografike. Kështu tipografia erdhi në Shqipëri.

NJË LUMË NDAN DY POPUJT E SHQIPËRISË NË GEGË E TOSKË

Që të mbërrinim nga Elbasani në Durrës na u desh të ndiqnim rrjedhën e lumit Shkumbin, lumi që i ndan shqiptarët, gegët në veri e toskët në jug. Straboni kishte shkruar se ilirët e epirotët banojnë në veri e jug të rrjedhës së Shkumbinit. Në zonat më të thella është i dukshëm ndryshimi në dialektin e banorëve, por edhe në veçoritë karakteristike të tyre. Ndryshimet nuk bazohen në ndonjë konflikt mes tyre por thjesht i detyrohen shtrirjes gjeografike e relievit, i cili luan një rol të rëndësishëm në mënyrën e tyre të jetesës. Ky kufi, sipas Strabonit, ishte rruga Egnatia. Kjo rrugë e lashtë e ndërruar prej romakëve në drejtimin e tyre për në Azinë e vogël, ishte edhe ajo që ndoqëm me makinën tonë për të vajtur nga Elbasani në Durrësin bregdetar. Shumë ilirë tek shihnin të kalonte para syve të tyre madhështia e legjioneve romake vendosën të marrin pjesë në fushatat e Romës, duke u bërë një forcë e konsiderueshme e rojeve pretoriane. Njëri prej tyre me emrin

Dioklitian nuk do të mund ta imagjinonte kurrë se një ditë do të ishte ai që do të hidhte mbi krahë petkun e dafinat perandorake. Një tjetër, i cili tek i shihte legjionet të kalonin e thërriste me entuziazëm: “Ja ku janë, po vijnë!” ishte ai që do të dëshironte me aq zjarr të bëhej një luftëtar i madh, Konstandini i mbiquajtur “I Madh” pranë qytetit të vogël Nish.

Mure çiklopësh janë zbuluar pranë Gjirokastrës, gërmadha skulpturash greke në Himarë, Apolloni e Sarandë. Por miti i perandorisë romake, në kohën kur senatorët e perandorit Tiber, vinin të pushonin e të vizitonin Durrësin, për ta përshkruar më pas në kujtimet e letrat e tyre si “ rrethinat e reja ilire”, vazhdon të mbetet ende nëntokë, i fshehur thellë nën rrënojat e rrugës Egnatia, duke nxjerrë hera-herës krye, si për të na magjepsur me mrekullitë e tij ende të pazbuluara.

KOSTUMET E ARTIZANËVE UDHËTOJNË SHPEJTË

Duke shkuar për në Durrës u ndalëm për të ngrënë poshtë një fiku ku qëndronte një plak me mjekër të bardhë, por kishte shumë pluhur dhe kështu ngarkuam sërisht gjithçka dhe u nisëm në kërkim të një vendi më të mirë për të pushuar. Duke ikur vura re se plaku që deri atë kohë mërmëriste nëpër dhëmbë e ndaloi lutjen e tij dhe na vështroi i çuditur. Në një vend me pazare e turma të mëdha të rejat udhëtojnë shpejt nga goja në gojë. Mëngjesin e ardhshëm në Durrës dëgjuam tregimin e plakut për ne: “Isha shtrirë more vëlla, isha rehatuar, nën një fik të madh, pesë orë rrugë larg qytetit. Kur vjen një makinë me targa amerikane. Zbritën disa udhëtarë, nxorën vezë, djathë, mishra të ftohtë, sardele, pjepra e ç’nuk nxorën. Meqë ishte ora e lutjes, u hoqa mënjanë dhe nisa të lutem. Betohem për këtë gur se nuk kaluan as tre minuta para se ta kuptoj, pas

pëshpërimave të mia që udhëtarët i kishin kullufitur të gjitha dhe u larguan. Kaq pak orë qenka mor vëlla e ngrëna e amerikanëve, që e quajnë “Fast Food”?

TIRANA DREJT PERËNDIMIT

Nga ajri i freskët i bregdetit të Durrësit iu kthyem të nxehtit kontinental të kryeqytetit për ta njohur më nga afër. Kishim vërtet ndër mend të mjaftoheshim thjesht me një vizitë disaorëshe, për tu larguar menjëherë më pas, meqenëse beteja e fundit për një krevat, i vetmi i lirë që gjetëm në hotel, na kishte lënë ende shijen e saj ironike. Sikur të mos ishte një qytetar amerikan, i cili na i hapi menjëherë dyert e shtëpisë së tij e bashkë me të edhe shijen e banjës së ngrohtë, krevateve të pastër e disqeve me muzikë të vjetër, gjëja e fundit që mund të na shkonte ndër mend se mund të gjenim në Shqipëri, me siguri do të ishim larguar të njëjtën ditë.

Tirana është një anë e mirë e Shqipërisë me makinave luksoze, ku prirja drejt perëndimit, përpjekja për të qenë pjesë e tij, ndihet më shumë se kudo. E kjo bie në sy që në shtrirjen e përmasat e qytetit. Rrugë të gjera me ndriçim neonesh i bëjnë shoqëri sokakëve të pazarit të vjetër. Një radhë e pafund taksish të reja, autobuzë e fugonë të të gjitha markave, mbartin të gjithë llojet e pasagjerëve. Shoferë muslimanë me pantallona të gjera. Së largu, tej gjithë kësaj turme që pi të gjitha llojet e pijeve e që diskuton për tregtinë, hoxha i vetëm i qytetit në majën e minares bën thirrje për orën e lutjes. Zëri i tij të kujton një kokrrizë rërë në shkretëtirë.

Kjo mbretëri e vogël tregtarësh ende nuk ka arritur ekuilibrin e saj. Eksporti i saj i përbërë nga produktet e bulmetit, lëkurës, leshit, qymyrit e ziftit nuk i kalon të ardhurat prej 25.000 dollarësh në vit. Ndërkohë, vlera e importit, sheqer, pambuk, stofra leshi arrin pothuaj dyfishin e kësaj shume. Si mund të ekuilibrohet ky ndryshim kaq i madh? Malet janë kaq të pasura me metale, ar, hekur, qymyr, bakër, por ende ato nuk janë shfrytëzuar nga gjeologët.

Të ardhurat e dërguar prej emigrantëve që jetojnë jashtë shtetit, kryesisht në Amerikë arrijnë mbi 300.000 dollarë në vit. Por ajo për të cilën ky vend ka nevojë është industria e rëndë, fabrikat. Me trishtim nga goja e shumë njerëzve do të mund të dëgjosh shprehjen: “Këtu nuk ka punë! Isha nja pesë vjet në Amerikë. Makar të kisha mundësinë e të kthehesha sërish atje”.

BREZI I RI SHQIPTAR KËRKON TË ARSIMOHET

Këto ishin disa nga problemet më urgjente të këtij shteti të ri, pavarësia e të cilit u shpall më 12 nëntor të 1912, humbi përkohësisht gjatë luftës së Parë Botërore për tu njohur sërish në 1920. Në 1928 republika u shpall mbretëri.

Një gjë është e sigurt: qeveria mbështet dëshirën e rinisë për tu arsimuar. Funksionojnë 600 shkolla fillore e shkolla nate, pa përmendur shkollat teknike, të cilat janë themeluar e përbëhen nga personel mësuesish amerikanë.

Nevoja për arsimim duket qartë. Kur një nëpunës i shtetit të jep mbrapsht një dokument të cilin megjithëse të shtypur në gjuhën e tij, nuk di ta lexojë, nuk ke të drejtë të ankohesh tek askush e nuk ka si të mos bëjë përshtypje.

Gjatë udhëtimit tonë të fundit nga Tirana për në Shkodër, përshtypje të veçantë na la Kruja, me kështjellën e saj, pazarin e mbuluar e kodrat nga ku zbrisnin vazhdimisht fshatarë me thasët në sup, të cilët pasi udhëtojnë gjithë natën, mbërrijnë në mëngjes në kohë për të sjellë në pazar prodhimet e tyre. Janë gegë kristianë, gratë nuk i kanë mbuluar fytyrat e tyre e nuk u bëri përshtypje prania e të huajve. Përkundrazi fotografi ynë do të donte të kishte mbi krye një perçe, që të mund t’u fshihej vështrimeve të tyre kurioze. Disa gjuhëtarë duan të na bindin se emërtimi “gegë” rrjedh nga greqishtja “gjigas”-gjigand.

Na u duk logjik ky shpjegim kur pamë ata trima shtatgjatë e me dyfeqet e varur mbi supe. Mbanin veshur pantallona të gjatë e të gjera, këmisha të bardha, sandale prej lëkure të papunuar e qeleshe të bardha. Diku-diku shihje edhe “xhokën e zezë të Skënderbeut”, të cilën e veshin për nder të trimit legjendar e udhëheqësit të shqiptarëve në luftën shumëshekullore kundër turqve.

SKËNDERBEU “DRAGOI I SHQIPËRISË”

Rrënojat e kalasë së Krujës janë përmendorja më e gjallë e Gjergj Kastriotit, princ i shqiptarëve, i njohur nga turqit me emrin Skënderbej.

Në fillime të shek.XV, ai dhe tre vëllezërit e tij ishin pengjet e sulltanit në Stamboll. Gjergji, i cili asokohe nuk ishte veçse një fëmijë u rrit në sarajet e sulltanit e u quajt Iskander bej, u vu në krye të një reparti kalorësie e u bë një nga ushtarakët më të zotë të ushtrisë turke. Por, siç do ta vërtetonte më vono historia në zemër vazhdoi të mbetej gjithnjë shqiptar.

Rreth tridhjetë vjet më vonë, kur turqit u mundën prej hungarezëve, Skënderbeu hyri papritur në Krujë, përzuri garnizonin turk e u vu në krye të qytetit.

Brenda 24 vjetësh organizoi më se 13 fushata, duke dalë fitimtar ndaj ushtrive turke që jo pak herë përbëheshin prej më se 200.000 ushtarësh, të armatosur deri edhe me topa e katapulta që mbanin një ngarkesë eksplozivi mbi 600 kg. Kur vdiq, në moshën 64-vjeçare la pas një famë e cila edhe sot askush nuk është zbehur sadopak. Kujtimi i tij është përjetësuar jo vetëm në libra por edhe në balada, këngë e anekdota popullore, të cilat sjellin pjesë nga jeta e heroit, mençurinë e mendjes krahas forcës së krahut të tij.

Jeta e vepra e tij u përshkruan në librin e Longfellout "Jeta e bëmat e Skënderbeut", ndërkohë që pamja e një tjetër luftëtari shqiptar Ali Pashait, rrezaton në faqet e "Çajld Haroldit" të Bajronit, ku poeti i vuri vetes qëllim të ndriçojë të vërtetën: Ali Pashai nuk iu dorëzua kurrë sulltanit në një çast dëshpërimi! E megjithëse koka e tij u var para mureve të pallatit të sulltanit, bëmat e tij mbetën të paharruara në histori.

MISHI I DERRIT NDAN GEGËT KRISTIANË NGA TOSKËT MUHAMEDANË

Ishim larguar shumë nga Kruja, kur prezenca e një derri, i cili vërdallisej në mes të rrugës na tregoi se kishim kaluar "zonën e derrit", i cili nga pikëpamja gastronomike, ndan gegët kristianë nga toskët muhamedanë. Ishte e qartë se kishim hyrë në zonën e fiseve veriore, ku zënë prita dhe besojnë në gjakmarrjen, sepse kalimtarët që takonim ishin të armatosur gjer në dhëmbë dhe ecnin dy nga dy, ndërsa muret prej guri të shtëpive ishin të mbushura me luftëtarë.

Ishte dita e pazarit. Çfarë pamje. Në asnjë vend të Evropës nuk ndesh në një pamje kaq shumëngjyrëshe kostumesh të malësorëve. Që të mundet t'i përjetësojë në fotografi ndonjë fotograf duhet që të paktën të ketë katër duart e dy koka. Këtu ndeshet ndokush me turmat e burrave të veshur

me pantallona, ndërsa qeleshja e bardhë dhe jeleku i zi i Skënderbeut zëvendësohet me qylafë të bardhë.

Gratë e zonës veshin korse me rripa metalikë, ose me një kordon të lidhur rreth trupit, që nga gjoksi e deri në brez. Për të kuptuar ndokush vlerën e një veshjeje të tillë mjafton të shohë se si gratë ngarkojnë në shpinë thasët me miell, ose fuçitë e ujit.

Asnjë cirk i madh nuk mundet të krahasohet me pazarin e Shkodrës. Ku përfundojnë rrotat e makinave? Pyesni gungaçin që përgatit sholla llastiku për sandalet e malësorëve. Dhe si u ndërtua ajo fuçia për djathin? Nuk është veçse një trung peme që malësori e gërryente ngadalë, ngadalë për rreth një muaj të tërë që në fund ta shiste për 1.5 dollarë.

Dhe për çfarë bisedojnë me kaq pasion të gjitha ato grupe njerëzish që janë grumbulluar poshtë pemëve ose në pijetore të çuditshme që shërbejnë pije të ftohta frutash, të ftohura në dëborën e maleve. Pazari i Shkodrës është një shans që të grumbullohen përfaqësuesit e fiseve, një ngjarje e rëndësishme sociale për të cilën malësorët që nga malet e Malësisë së Madhe.

ME KUAJ NË VENDIN E MALIT TË MADH

Dhe së fundi, çfarë të thotë ndokush për atë vajzën e këndshme që qëndron në buzë të pusit, e veshur me një veshje të mrekullueshme, jelek të artë dhe një gjerdan me monedhë floriri?

Nuk ka nevojë që të themi se çfarë po reklamon. Ato që ajo ka veshur kanë për qëllim që të afrojnë një djalosh të ri, nga një fis tjetër që ka marrëdhënie miqësore me fisin e saj.

Vizita jonë në pazarin e Shkodrës na nxiti kureshtjen që të shikonim malësorët shqiptarë në vendbanimet e tyre. Kështu që lamë makinën, morëm kuaj me qira dhe morëm me vete një drejtues dhe një përkthyes. Pastaj filluam udhëtimin nëpër një zonë tepër të egër e të rrezikshme, e cila rrallë ka mysafir, në Malësinë e Madhe, ose e përkthyer në vendin e malit të madh.

Në fshatin Shkrel filluam të ngjitemi ngadalë në një të përpjetë mali, i cili ngrihej larg në horizont. Gjashtë orë më vonë arritëm në kishën e Bogës, ku qindra njerëz, burra e gra ndiqnin shërbimet fetare. Shumë pushkë ishin lënë jashtë kishës. Kur mbaroi shërbesa fetare, besimtarët, të cilët ishin të fiseve të Kastratit dhe të Kelmendit, u lëshuan nëpër rrugët e fshatit. Nga ndryshimet në veshjet e tyre, vendasit dallohen se cilës zonë apo fis i përkasin. Të gjithë shqiptarët dallohen njëri nga tjetri nga veshja. Veshjet e Bogës ishin kilota të bardha ose të zeza me feste për burrat, ndërsa gratë kishin fustane të çuditshme, të cilat valëviteshin kur ato e vinin.

Një burrë i rëndë iu afrua shoferit dhe përkthyesit tonë, të cilët ishin nga fshatrat e Hotit dhe të Dukagjinit dhe i përshëndeti duke cikur faqet e tij me të tyret. Na shpjegoi se ishte bajraktari i zonës dhe që nga ai moment ne gjendeshim nën mbrojtjen e plotë të tij.

Sot, sikundër këtu e shumë vjet, çdo fis shqiptar grumbullohet në shtëpinë e një pjesëtari të fisit, i cili komandon kryetarët e familjeve të tjera të afërta. Ai quhet bajraktari, d.m.th mbajtësi i bajrakut, flamurit.

Ende edhe sot fiset shqiptare vazhdojnë që të ruajnë ligjin për mikpritjen, sepse tashmë ai është një ligj i prerë dhe jo më forcë zakoni, apo zakon i thjeshtë i trashëguar. Këtij ligji i gjithë fisi apo fshati është i detyruar ti bindet në mënyrë të verbër. P.sh, në rast se do të na kishin vrarë në ndonjë pritë në zonën e bajraktarit, çështja do të merrte përmasat e një gjakmarrjeje ndërmjet atij dhe vrasësve tanë. Për këtë arsye, çdo fis, apo fshat merr përsipër mbrojtjen e të huajve që qëllon të kalojë në zonën e tyre.

Megjithëse u thamë se nuk kishim frikë nga pritat, bajraktari, pasi bisedoi me Gjergjin dhe Pjetrin, vendosi që të na shoqëronin një grup burrash të armatosur gjer në dhëmbë.

Gjergji ishte përkthyesi ynë, e pagëzuam ne kështu pasi emrin e vërtetë e kishte Ndue, që ne nuk e shqiptonim dot. Pjetri kishte emrin e tij të vërtetë. Pjetri kishte qenë përpara disa vjetësh në qytetin malor të Kentakit. Ai na fliste gjithmonë për ato kohë aq të mira, kur ai kishte arritur të grumbullonte 5.000 dollarë, duke punuar në një restorant, deri sa i kishte humbur të gjitha. Çastet më të lumtura të udhëtimit tonë ishin kur për shaka ai thërriste në ndonjë majë mali: “Një hamburger! Dy vezë. Dhe një kafe!“

-Pjetër,- e pyesnim ne- A ka me të vërtetë vjedhës në këto anë?

-Shumë hajdutë ka, e marrtë dreqi, -na thoshte me siguri të plotë.

-Mos ka edhe përgjues?

Kur i shpjeguam se çfarë ishin përgjuesit ai qeshi e na qetësoi.

Përgjues nuk ka në Malësinë e Madhe!

U vërtetua krejtësisht e kundërta. Çdo mbrëmje na sulmonin, por jo hajdutët...

THIRRJA ËSHTË “TELEFONI” I MALËSORËVE

Përpara se të zbardhte e lamë Bogën të shoqëruar nga një roje prej tetë burrash të armatosur . Ishin të gjithë të bukur, të gjatë e të fuqishëm, që kishin hyrë në çetën që ruante fshatin në kuadrin e një politike qeveritare e cila përpiqej që të godiste të jashtëligjshmit, duke u ofruar punë. Gjysma e tyre ecte përpara, duke hetuar udhën e ashpër nga do të kalonim. Herë pas here ata që kishin ngelur me ne lëshonin nga një klithmë, britmë, së cilës i përgjigjeshin disa të tjerë që ishin të fshehur në pyllin përreth e në mal.

Kjo britmë, majekrahu, është telefoni i malësorëve, transmetohet aq mirë nga maja e malit në majën e malit tjetër, saqë të rejat lokale mësohen brenda pak orësh, në një zonë, të cilën neve na u desh mbi një javë që ta kalonim. Lilashi, njëri nga rojet tona, na shpjegoi se britma, majekrahu, ishte gjithmonë motiv.

“Çfarë bën?” p.sh nënkupton “Ka mbërritur një i huaj”. Ai shtoi se britma e malësorit, theksi i valëzuar në qoftë se edhe jo fjalët dallohet në një distancë prej pesë kilometrash.

Gjatë rrugës sonë na ndiqnin edhe udhëtarë të tjerë, kristianë dhe myslimanë, derisa shoqëria jonë u shtua me nja dhjetë kuaj, por edhe po kaq roje të armatosur. Një kalorës kishte një tatuazh në dorën e djathtë, një zakon që e kishte përmendur edhe Herodoti kur fliste për Ilirët e lashtë. Pjetri më tregoi atë që kishte tatuazhin dhe më tha: “Është grua-burrë. Nuk do të martohet kurrë.”

Pas kësaj gjëje mësuam për një zakon të vjetër e të lashtë të Malësisë së Madhe, i cili mundet të datonte që nga epoka e Amazonave. Malësorët e kishin për zakon që t-i fejonin fëmijët e tyre që në djep, duke ofruar një shumë të hollash si paradhënie për nusen. Ata e vlerësojnë si shumë të rëndësishme praninë e një trashëgimtari djalë, që ende edhe në shekullin e 18-të, bashkëjetesa nuk përfundonte në martesë në rast se gruaja nuk lindte djalë.

Në rast se kur rritet vajza e fejuar e shkel fjalën e dhënë prej prindërve dhe nuk martohet, duhet që të largohet që atë kohë nga burri i saj i ardhshëm duke dhënë fjalën se nuk do të martohet kurrë dhe do të ngelet e virgjër për gjithë jetën. Në vijim mundet të bëhet “burrë”, të mbajë armë dhe të veshë rroba burrash. Gjithashtu, në rast se nuk ka vëllezër, trashëgon arat nga babai i saj, të cilat pas vdekjes së saj i kalojnë në trashëgim ndonjë të afërmi të saj, gjithmonë mashkull.

Pas shtatë orësh mbërritëm në kufijtë e zonës që kontrollonte bajraktari që na kishte marrë në mbrojtje. Pasi na përshëndetën shumë herë me mënyrën e tyre tradicionale, u larguan pa na kërkuar as shpërblimin më të vogël, duke qenë se kishin plotësuar detyrimin e tyre ndaj bajraktarit të tyre, d.m.th që na kishin mbrojtur nga përgjegjësia e gjakut. Duke ecur në këmbë vazhduam të zbrisnim në udhën e thepisur që na çonte në livadhin e blertë të Shalës.

Tashmë gjendeshim në zonën e Dukagjinit, njerëz prej shtatë fiseve kryesore të malësorëve. Pjetri, që ishte nga Dukagjini, lëshoi një klithmë të mprehtë e të ashpër për të lajmëruar të tijët se sapo kishim mbërritur. Pastaj shkuam në një shtëpi me mure të trash, me frëngji të mbushura me luftëtarë, ku na ofruan bukë, supë, djathë e gjizë për të ngrënë.

KUMBARI I FLOKËVE

Pjetri na shpjegoi se i zoti i shtëpisë ku kishim bujtur ishte Kumbari i tij, që i kishte prerë flokët. Ashtu si ilirët e lashtë edhe malësorët e rruajnë kokën. Në këtë ceremoni, e cila bëhet kur ata mbushin moshën dy vjeç, kumbari sjell gërshërët. Në rast se fëmija është kristian, e qeth me katër cullufe, duke lënë në kokë formën e kryqit. Në rast se është muhamedan, e qeth me tre cullufe, të cilat formojnë një trekëndësh në kokë të fëmijës.

Pas një ore gjendeshim të ulur në shesh së bashku me bajraktarin e fshatit dhe burrat e tij, duke iu përgjigjur pyetjeve këmbëngulëse të tyre dhe duke u ofruar cigare.

Malësorët shqiptarë janë krenarë për origjinën e tyre, racën e tyre. Janë shumë të kujdesshëm dhe të mësuar me idenë e vdekjes. Dukagjinasit kanë një arsye më tepër për të qenë krenarë për origjinën e tyre, pasi nga fisi i tyre lindi ligjvënësi i shquar Lek Dukagjini, kodi i të cilit vlen në gjithë vendin dhe kryesisht në zonën malore të vendit që nga Mesjeta. Me të vërtetë disa studiues mendojnë se Lek Dukagjini risolli në Shqipërinë e Veriut disa ligje e kode të lashta, të cilat mundet të datohen nga fiset e shqiptarëve të lashtësisë.

Kodi i pashkruar i Lek Dukagjinit, ose Kanuni, gjendet mbi ligjet e shtetit, por edhe mbi Dhjetë Porositë. Ai mbështetet në Lex Talionis, ose në “kthimin e së drejtës” dhe mbështetet në patriakatin dhe pushtetin e burrit.

Sipas tij burri ka të drejta të plotfuqishme mbi gruan, ka të drejtë edhe ta vrasë gruan dhe fëmijët e tij. Përpara njëzet vjetësh një shqiptar malësor mori hak për tradhtinë e gruas duke e vrarë atë me një plumb që ia kishte dhënë vëllai i saj, si provë e miratimit të familjes së gruas për aktin që do të kryente burri.

HAKMARRJA ËSHTË E DETYRUAR

Sado barbare që mundet të na duken këto zakone të lashta, këto kode të malësorëve të Kanunit të Lek Dukagjinit dhe hakmarrja e malësorëve shqiptarë, duhet të kuptojmë se ato lindën si një nevojë e brendshme gjatë periudhës së gjatë të pushtimit turk, për shkak të tolerancës së otomanëve, të cilët nuk arrestonin dhe nuk dënonin asnjë shkelës të ligjeve.

Këto fise malësorësh të panënshtruar kanë arritur që të qëndrojnë deri në kohët tona të pavarura, pavarësisht sedrës së të gjithë atyre perandorëve, të cilët i pushtonin gjatë shekujve. Dhe megjithëse se karakterizimi si konservatorë për këta shënjues të rrallë në pushkë dëgjohet si i çuditshëm , e vërteta është se malësorët jetojnë sipas kodeve të lashta zakonore.

Le të marrim për shembull hakmarrjen, ose vendetën siç quhet në Evropë. Në malësi ajo emërtohet gjakmarrje. Ende edhe sot ai që vonon të paguajë taksën e gjakut, kërcënohet me izolim nga fshati e zona. Nga ana tjetër, në qoftë se dikush vret gjakhupësin kur ai është i shoqëruar nga gruaja ose nga fëmijë, ose edhe gjatë kohës së besës, emri i tij hyn në listën e zezë të njerëzve dhe ai tallet prej të gjithëve. Pas vrasjes personi që e ka kryer atë deklaron se mori gjakun. Në qoftë se e ndjekin mundet të kërkojë ushqim dhe strehim për 24 orë në çfarëdo shtëpie. Pjesëtarët e shtëpisë kanë për detyrë që ta mbrojnë dhe ta shoqërojnë deri në ndonjë vend të sigurt. Përpara disa vjetësh një prift mori gjakun dhe pasi vrau hasmin, ishte ai që kreu shërbimet fetare të të vdekurit.

Kanuni i Lek Dukagjinit zbatohet sipas marrëveshjeve të kryetarëve të fiseve, të cilët janë më të moshuarit. Kjo është njëra nga trajtat më origjinale të gjyqeve të pashkruara. Që të shpallet i pafajshëm një i akuzuar duhet që të bien dakortë të gjithë gjykatësit. Në qoftë se qoftë edhe njëri voton duke e quajtur fajtor të akuzuarin, atëherë zëvendësohet nga dy të tjerë. Pleqësia nuk mundet të marrë vendim për dënimin me vdekje, as burgosje, por vetëm me vendosje gjobe ose mundet të vendosin që të digjet e gjithë pasuria e të akuzuarit. Për rreth tre ditë zbrisnim në luginën e Shalës. Kishim përshtypjen se na priste një oaz freskie në këtë stinë kaq të nxehtë, ku mbizotëronte kënga e gjinkallave dhe mizat e kuajve. Përpara nesh ecte truproja jonë, e cila përbëhej nga shtatë shaljanë. Pak më vonë shoqëruesit tanë provuan pushkët e tyre duke shtirë në një strehim të vjetër hajdutësh. Dikush nga ata ia mori këngës duke përdorur në vend të gajdes tytën e pushkës. Udhëtarët e vjetër do ta quanin si një gjest të keq këtë lëvizje, por në qoftë se do të dinin fjalët e këngës do të ndryshonin mendim: “U fsheha pas shkëmbit. Vrasësi i vëllait tim kaloi përpara. Plumbi im fishkëlleu. Borxhi u shlye!”.

Rojtarët tanë kontrollonin pëllëmbë për pëllëmbë vendin ku kalonim. Ku ishin hajdutët, për të cilët kishim dëgjuar aq shumë? Siç na shpjegoi Lulashi, ata ishin hakmarrës të arratisur, ose pjesëtar bandash që sillnin trazira në gjithë Ballkanin.

NJË VEND I NXEHTË DHE I URITUR

Vendi nuk ishte vetëm i nxehtë. Ishte edhe i uritur. Në disa fshatra malore nuk kishte as dhjet franxholla buke, dhe banorët e shuanin etjen me qumësht dhie të holluar.

Një herë, kur ishim duke ndarë ushqimet e pakta të një prifti fshati, e pyetëm nëse ishte e vërtetë fjala se dikush kishte hedhur dinamit në lumë e kishte zënë 20 kile peshk. Kur dëgjoi për këtë akt barbar mikpritësi ynë ngriti duart drejt qiellit i mërzitur. Neve kishim parë më përpara në dollapin e tij disa sende që nuk ngjanin fare me sende të ndonjë prifti. Ai na kishte thënë se ishin shenjat e disa plagëve dhe plumbave. Ne nuk e besuam dhe vendosëm që të hapim shishen e vetme të uiskit që na kishte mbetur. Pasi pimë ai filloi të na rrëfehej. Shkuam me të në breg të lumit dhe pasi nxori sendet që kishte të fshehura në dollap i mbushi ato me dinamit dhe bëri një bombë të vogël. Megjithëse kam turp që po e them, pasi e hodhi në lumë ne shijuam një drekë të mrekullueshme me peshk.

Afër një fshati pamë një burim me ujë të freskët e të ftohtë, i cili ujiste me radhë arat e zonës. Ishte i vetmi burim uji për 30 familje të fshatit. Nxehtësia e padurueshme, mungesa e ushqimeve dhe insektet e bezdisshme bënë që shumë herë neve ta humbisnim besimin dhe të na binte morali. Por përkthyesi ynë, Pjetri, përpiqej që të na mbante moralin lart: “E shikoni atë qafën atje lart? Do të shkojmë atje, do të ecim nja njëzet metra dhe pastaj do të zbresim në qytet, atje ku ka një vend të mrekullueshëm freskimi.”

MË NË FUND UJË

Duke zbritur nga Shkodra mbërritëm në Gurin e Kuq. Sa më shumë që zbrisnim, aq më i egër bëhej vendi e pamja, aq edhe më i shkretë. Herë pas here takonim ndonjë udhëtar të vetmuar, një grua që kishte tri ditë që ecte duke mbajtur në shpinë një thes me grurë. Pas pesë orësh u gjendëm përballë lumit Kiri.

Më së fundi ujë! U hodhëm nga kuajt, zhveshëm rrobat dhe filluam të luajmë si fëmijë në lumë.

Ditën e fundit të udhëtimit tonë udhëtuam për tetë orë për të mbërritur në pikën kufitare të Shkodrës. U takuam me përzemërsi me burrat që na kishin shoqëruar për aq ditë. Pjetri mbështeti butësisht faqen e tij me tonën dhe pastaj u kthye kurriz i ngashëryer e duke qarë me dënesë...

Hipëm në një makinë e cila na priste dhe u nisëm. Duhet të kemi qëndruar për disa kohë të heshtur gjatë kohës së kthimit. Kam besimin se nostalgjia e Pjetrit kishte qenë ngjitëse...

ALBUM FOTOGRAFISH TË BËRA GJATË UDHËTIMIT

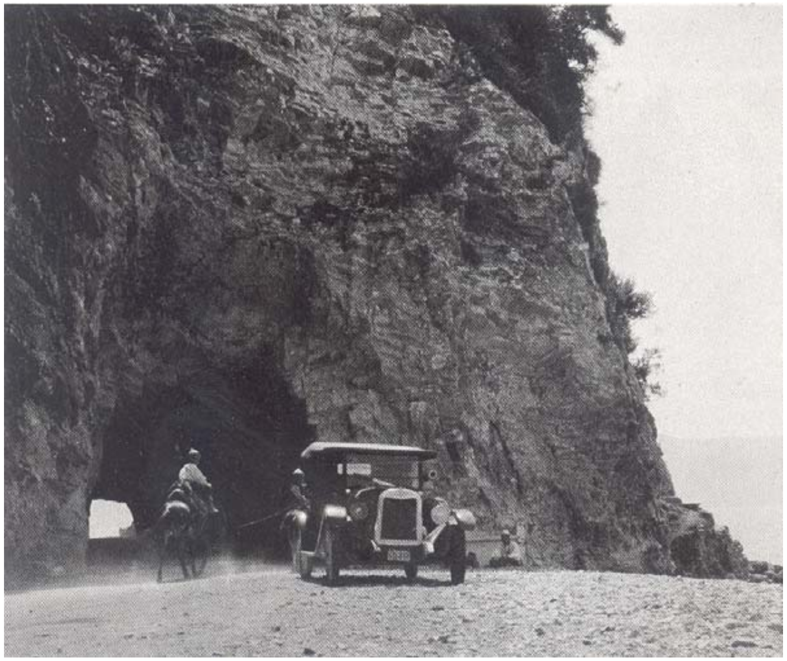

Rrugë në bregdetin e Vlorës

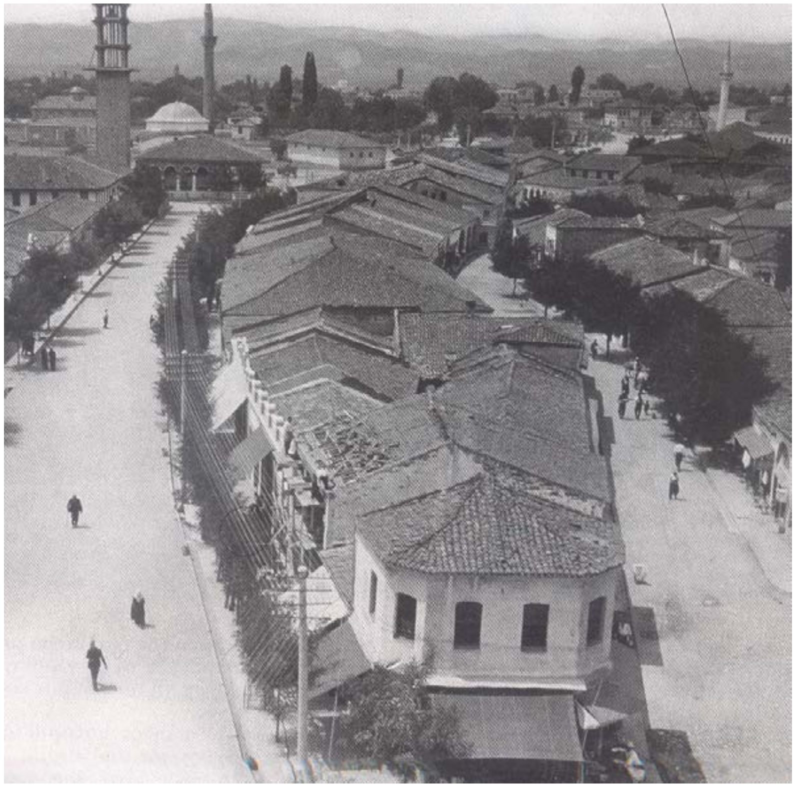

Pamje nga kryeqyteti i mbretërisë Tirana. Në fotografi dallohen shtyllat elektrike. Sot kjo pamje është sheshi Skënderbe afër Hotel Internacional Tirana.(foto, Melville Chater)

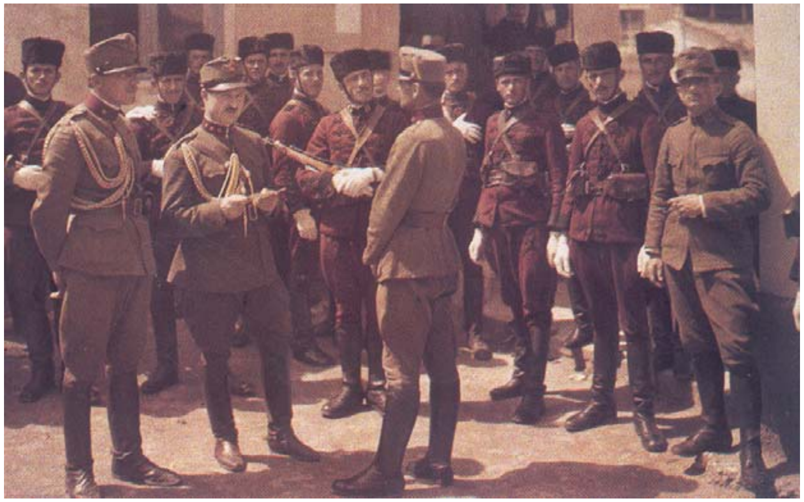

Garda e mbretërisë në Tiranë me veshje kuq-zi.(foto, Luigi Pellerano)

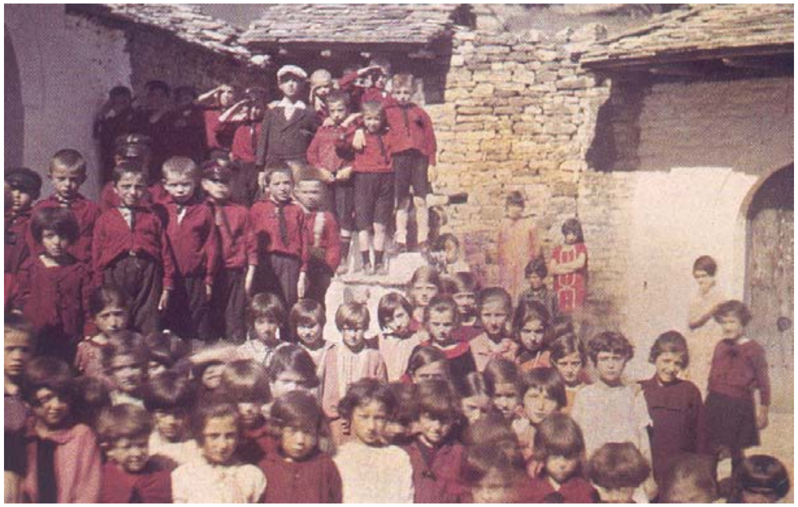

Nxënësit e shkollave me uniforma kuq-zi. (foto, Luigi Pellerano)

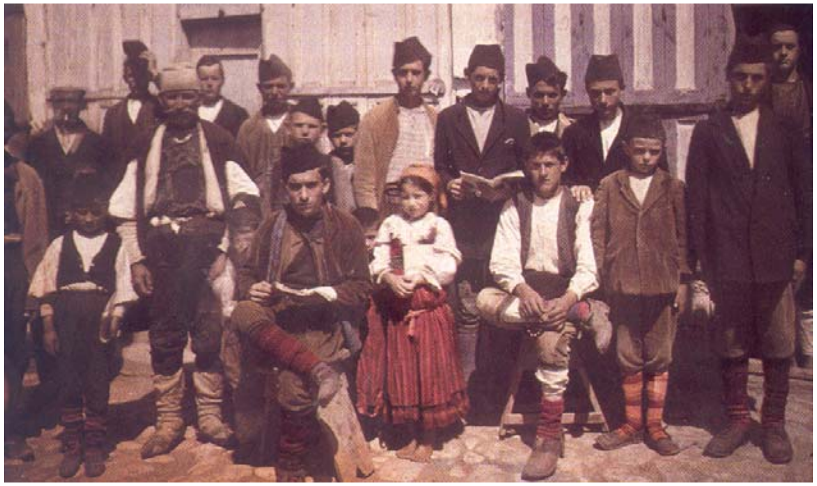

Për të luftuar analfabetizmin mbretëria shqiptare kishte hapur afërsisht 600 shkolla dite dhe nate ku mësoni të vegjël dhe të rritur. (foto, Luigi Pellerano)

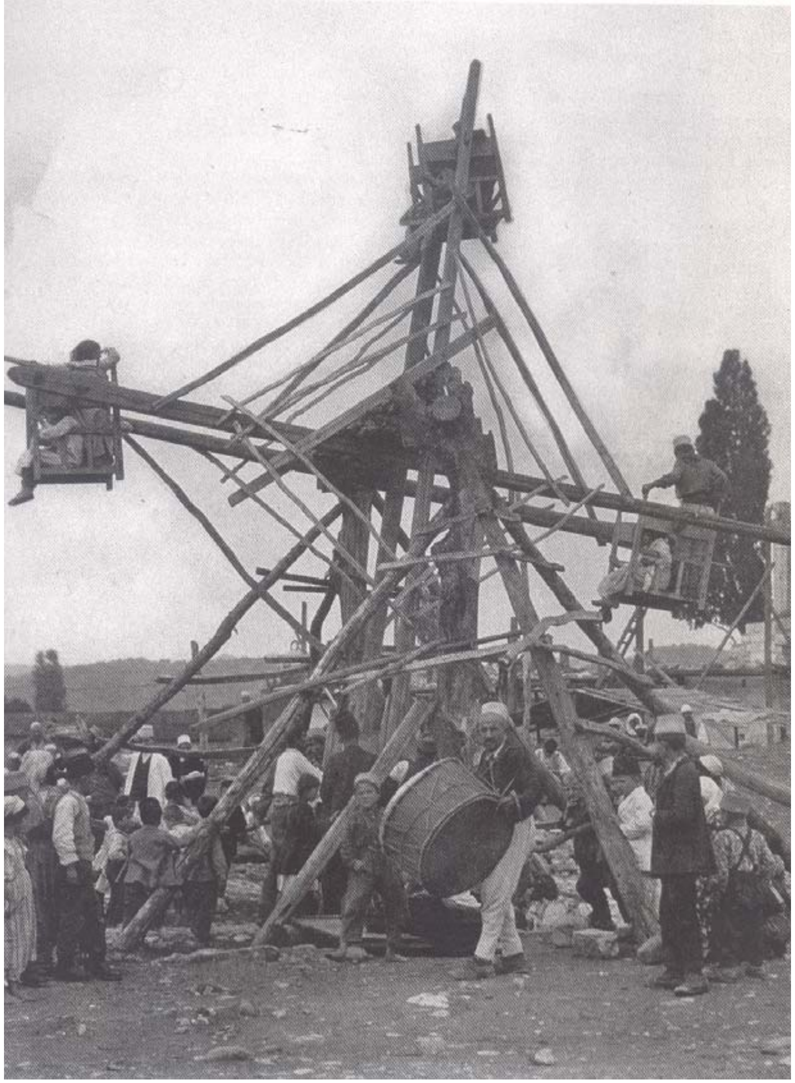

Këndi i lojërave në Tiranë. (foto, Merl La Voy)

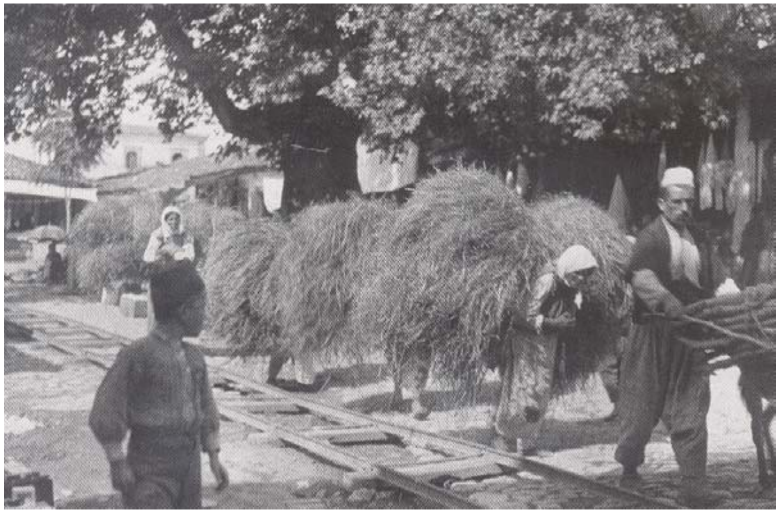

Gra të ngarkuara. (foto, Merl La Voy)

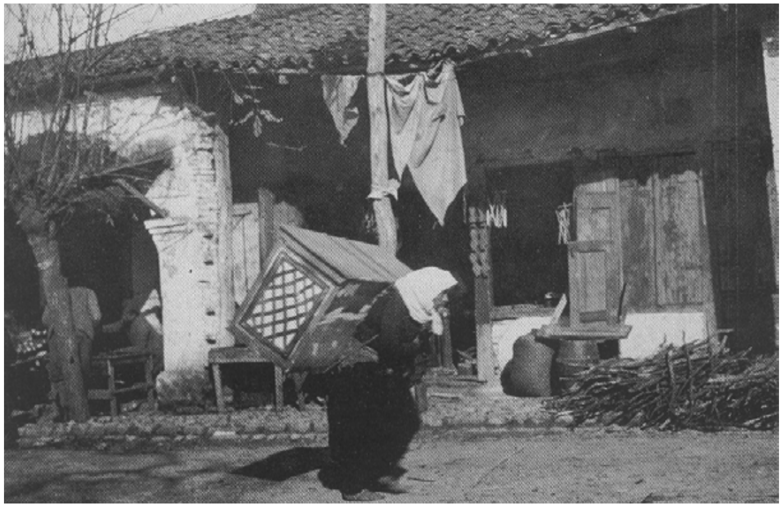

Një grua mban pajën e vajzës së saj të dhuruar nga dhëndëri.

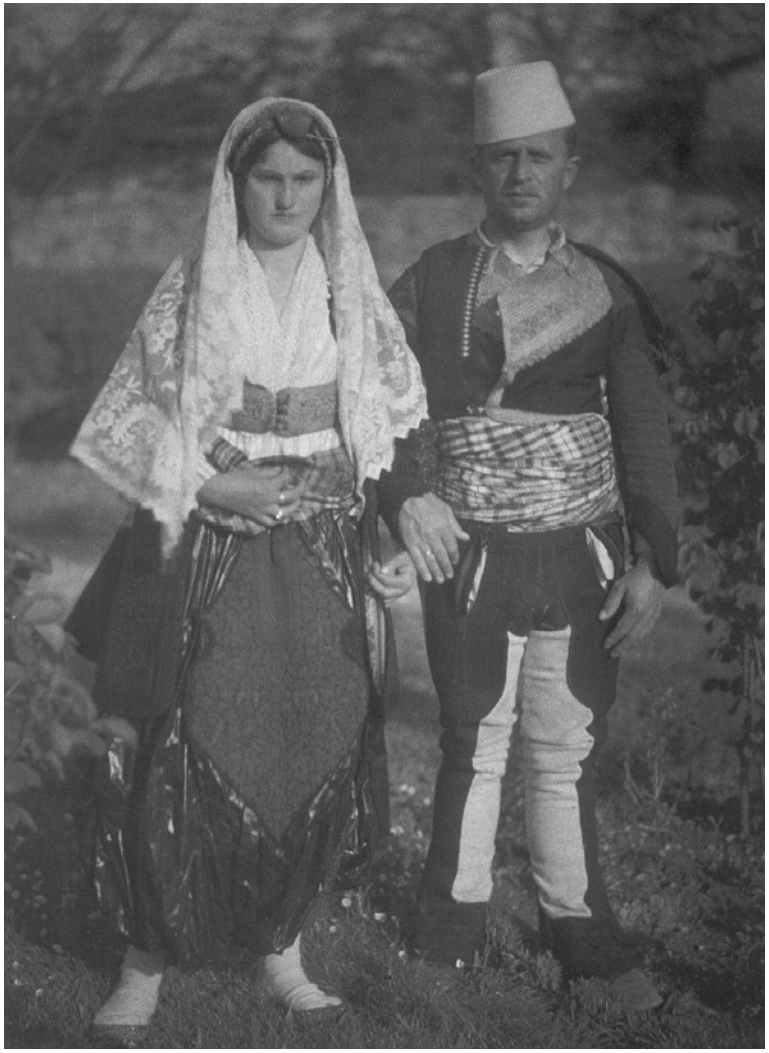

Një çift me veshje tradicionale. (foto, Luigi Pellerano)

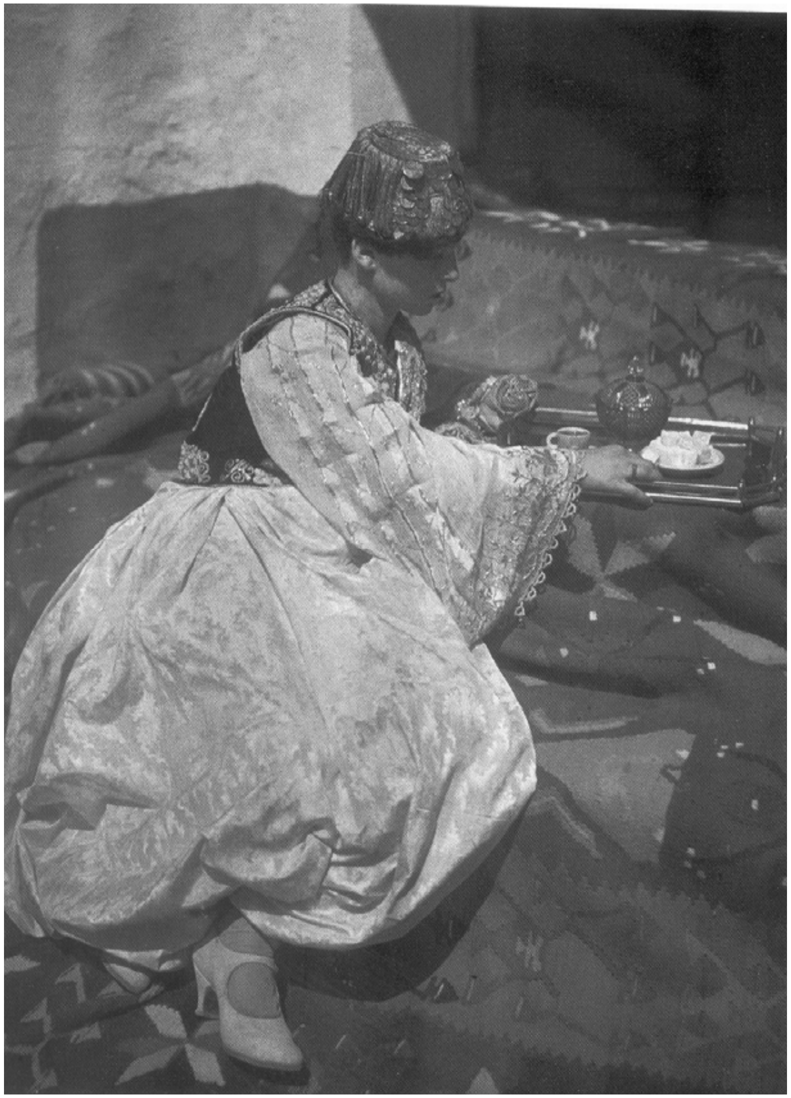

Mikpritja në shtëpi me llokume dhe kafe. (foto, Luigi Pellerano)

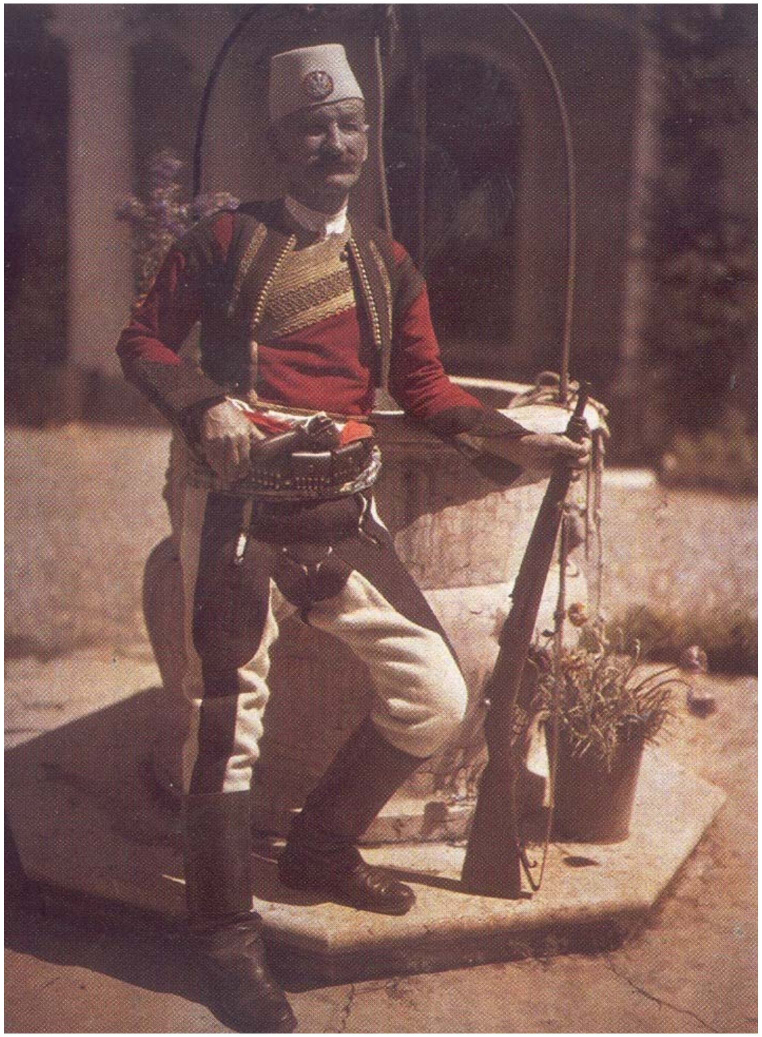

Një Bajraktar i veriut me veshje tradicionale. (foto, Luigi Pellerano)

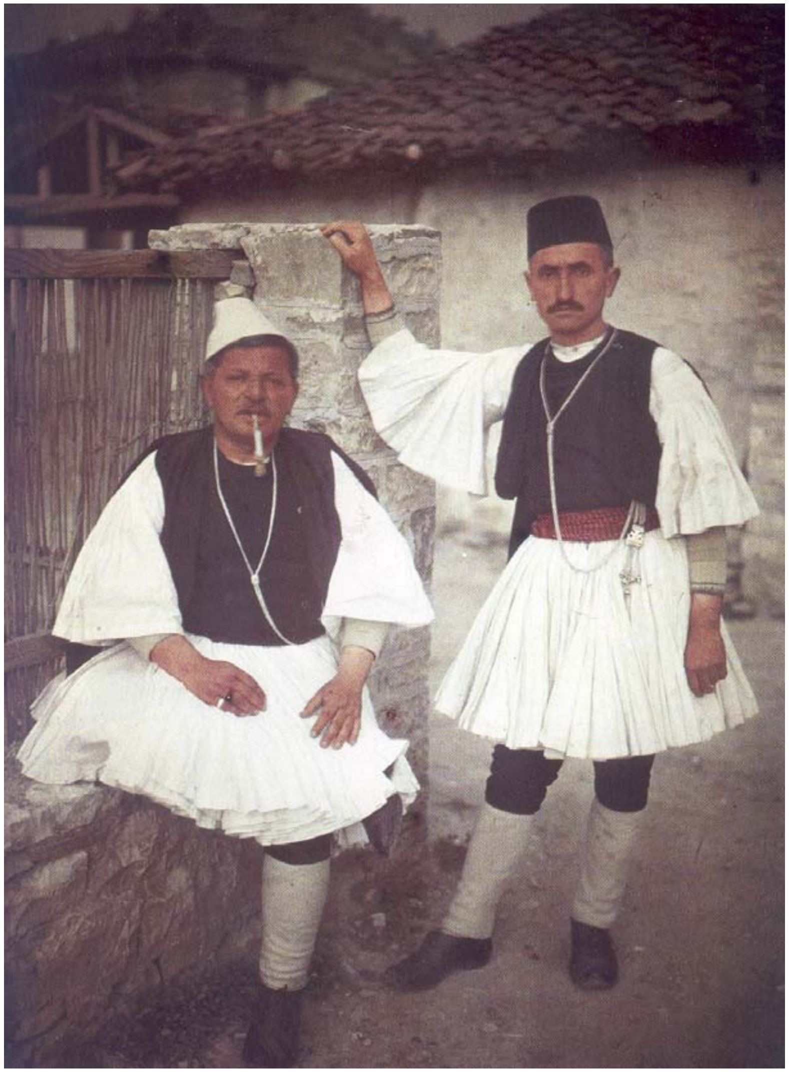

Burra me veshje tradicionale. (foto, Luigi Pellerano)

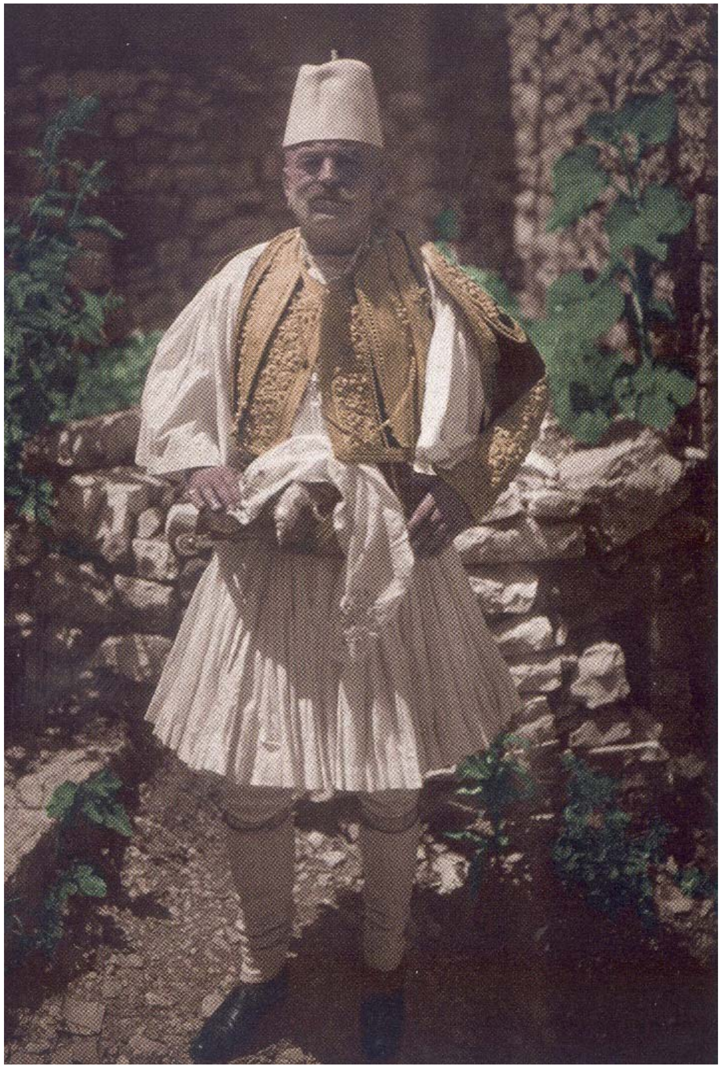

Një burrë me veshje tradicionale të Gjirokastrës.
(foto, Luigi Pellerano)

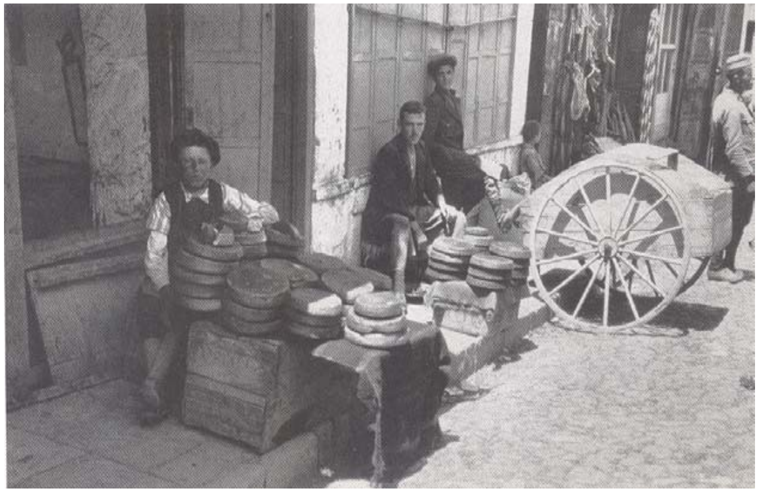

Bukëshitësi duke pritur blerësit. (foto, Melville Chater)

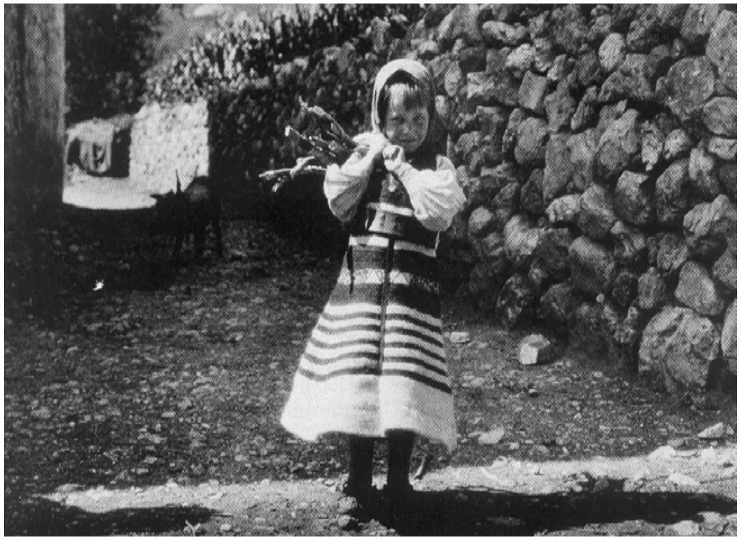

Një vajzë e vogël duke mbajtur dru. (foto, Melville Chater)

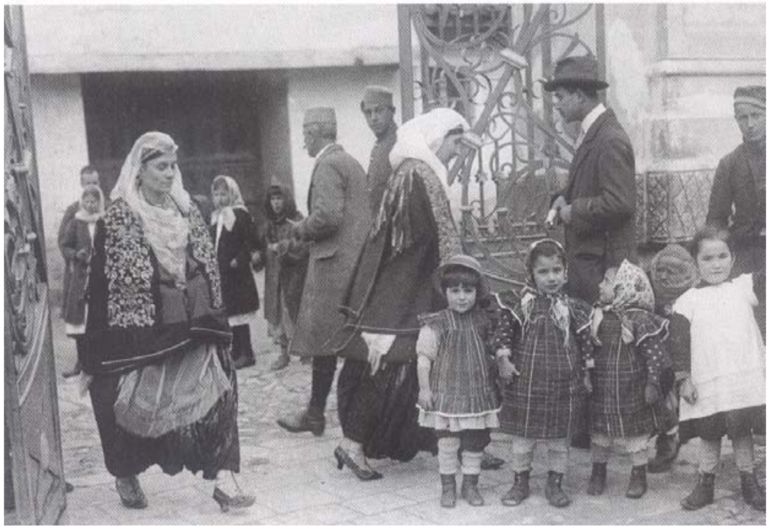

Nëpër rrugët e Shkodrës. (foto, Milville Chater)

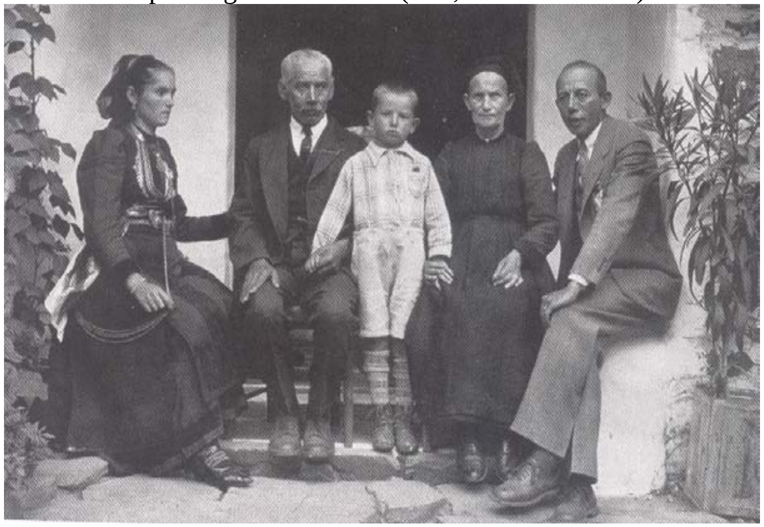

Një shqiptar i sapo kthyer nga emigracioni në Amerikë. Në mes prindërit me djalin dhe anash gruaja e tij. (foto, Melville Chater)

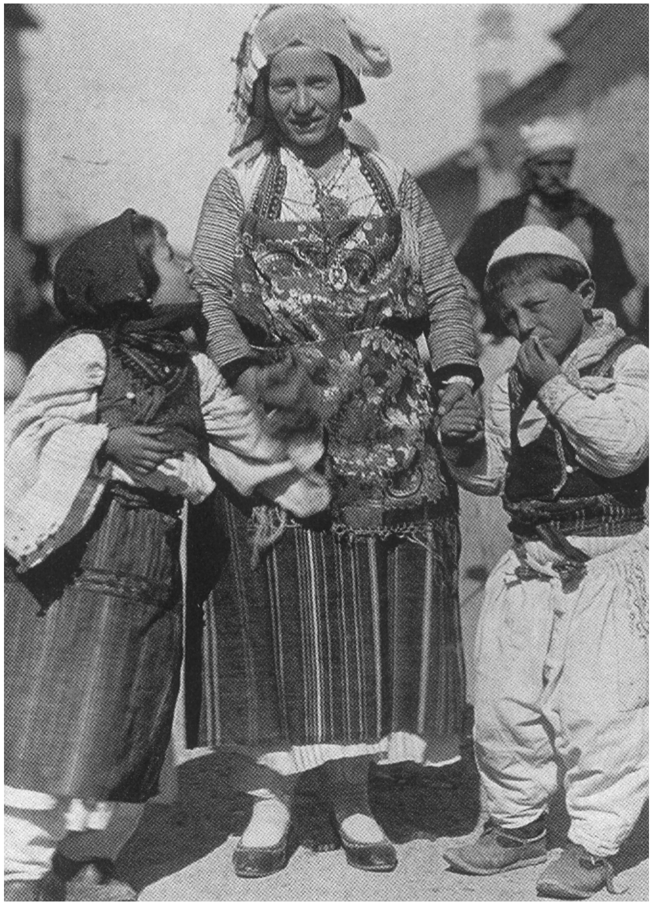

Një nënë me dy fëmijët e saj, Shkodër.
(foto L.F.Hurlong)

Vajza në ditën e martesës e stolisur me ar. (foto L.F.Hurlong)

Gratë e Mirditës. (foto, Luigi Pellerano)

Pazari i kuajve të Korçës është më i madhi në Shqipëri.
(foto, Melville Chater)

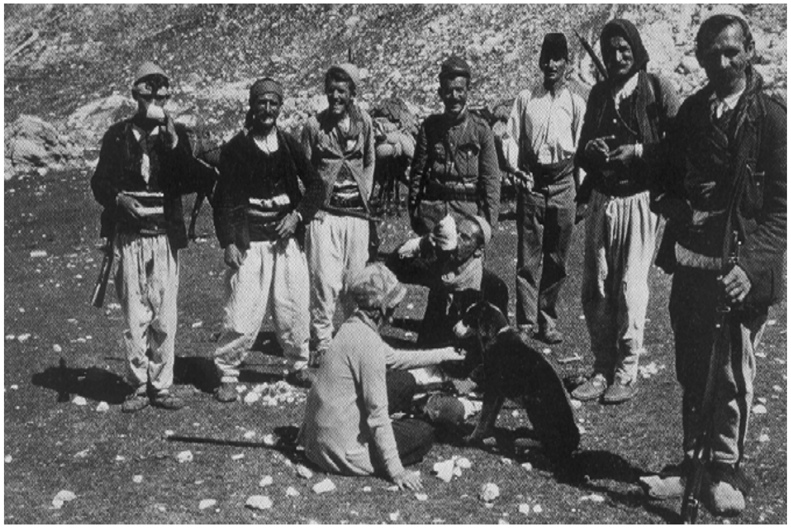

Burra me armë në mal gjatë udhëtimit. (foto, Melville Chater)

Ura me shumë harqe mbi lumin Osum, Berat.(foto, Franz Bespaletz)

Punëtorët në portin e Vlorës. (Alice Schalek)

Melville Chater duke mbajtur shënime rreth udhëtimit nëpër Shqipërinë, Mbretërinë më të re të Evropës.

Përmbajtja

Parathënie 3
Shqipëria, Mbretëria më e re e Evropës 7
Hapi nga mesjeta në kohërat moderne 8
Korça tregon se Shqipëria po ndryshon 9
Një “Nick Carter” shqiptar 11
Një vargmal jashtë çdo fantazie 12
Bijtë e shqiponjës 13
Udhëtarët flenë ku e si të munden 15
Gjashtë vjet burg për vrasje 17
Uji është i çmuar në Shqipëri 18
Një lumë ndan dy popujt e Shqipërisë në gegë e toskë 20
Kostumet e artizanëve udhëtojnë shpejtë 21
Tirana drejt perëndimit 22
Brezi i ri shqiptar kërkon të arsimohet 23
Skënderbeu “Dragoi i Shqipërisë” 24
Mishi i derrit ndan gegët kristianë nga toskët muhamedanë .. 25
Me kuaj në vendin e malit të madh 26
Thirrja është “telefoni” i malësorëve 28
Kumbari i flokëve 30
Hakmarrja është e detyruar 31
Një vend i nxehtë dhe i uritur 33
Më në fund ujë 34
Album fotografish të bëra gjatë udhëtimit 35
Përmbajtja 53

Falënderojmë dashamirësit e kulturës shqiptare që financuan botimin e këtij libri.

z.Lazim DESTANI

z.Kadri VOKA

z.Islam RAMIZI

POLIKLINIKA
JETA
Tel./Fax: 044 353 090
Rr. Krushevska Republika № 345/4
TETOVË
E-mail: pokliklinika_jeta@yahoo.com

Titulli: SHQIPËRIA, MBRETËRIA MË E RE E EVROPËS
Autori: MELVILLE CHATER
Recensent: Mr.Gazmend ARIFI
Redaktor: Arben LlALlA
Përgatit për botim: Arben LlALlA
Radhitja kompjuterike: Ramiz ILJAZI
Tirazhi: 500 copë.